

АФЕКТИВНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТА ДИСКУРСИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АНГЛОМОВНІЙ КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ РИЗИКУ

Валентина Ущина

uval@ukr.net

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Received March, 14, 2016; Revised April, 3, 2016; Accepted April, 24, 2016

Анотація. У статті вивчається психолінгвістична специфіка та соціокогнітивна динаміка суб'єктного позиціонування в англомовній комунікативній ситуації ризику. Поведінка суб'єкта дискурсивної діяльності в ситуації ризику передбачає прийняття рішень, у той час як процес прийняття рішень у цій роботі розуміється як його / її позиціонування щодо ризику. Суб'єктною позицією маніфестується вербальне / невербальне вираження мовцем свого ставлення до ризику як об'єкта мовленнєвої взаємодії, що включає його емоційний стан, оцінки, перспективи, знання, точки зору. Станси конструюються в мовленні за допомогою мовно-семіотичних ресурсів різних рівнів: лексичних, граматичних, прагматичних. Основна увага в цьому дослідженні приділяється афективному компоненту позиціонування як комплексу аксіологічних оцінок та емоційного ставлення суб'єкта дискурсивної діяльності до ризику. Загальною теоретико-методологічною основою слугує діяльнісний підхід до аналізу дискурсу, який уможливорює інтегроване вивчення дискурсивної інтеракції.

Ключові слова: *позиція суб'єкта дискурсивної діяльності (станс), позиціонування, афективне позиціонування, ризик, ситуація ризику, комунікативна ситуація, емоція, оцінка, аналіз дискурсу.*

Ushchyna, Valentyna. Affective Stancetaking in the English Communicative Situation of Risk.

Abstract. The article deals with the study of psycholinguistic and sociocognitive dynamics of stancetaking in the communicative situation of risk. The concept of risk presupposes decision making, while the process of decision making is seen here as a stancetaking on risk. A speaker's stance includes subjective expressions of the speaker's attitude towards the object of conversation, his mood, evaluations, perspective, knowledge, point of view and opinion. Stances are reflected at different levels of language: lexis, grammar, style, and pragmatics. The main focus of the research is on the affective component of stance as a manifold of axiological evaluation and emotional attitude of the speaker to risks. The overall theoretical framework for the study synthesizes dynamic approaches to discourse analysis, which form an interface of mind, discourse interaction and society.

Keywords: *stance, stancetaking, affective stancetaking, risk, risk situation, communicative situation, emotion, evaluation, discourse analysis.*

1. Вступ

У статті розглядається *позиціонування* (англ. *stancetaking*) суб'єкта дискурсивної діяльності в комунікативній ситуації ризику як комплексна дискурсивна дія, котра здійснюється задля формування і публічної маніфестації свого ставлення до предмета мовлення, інших суб'єктів та

власних висловлених пропозицій з урахуванням релевантних когнітивних, прагматичних і соціальних параметрів ситуації.

2. Методи дослідження

Суб'єктне позиціонування – актуальний об'єкт наукових пошуків сучасної лінгвістики (Морозова, 2011; Ущина, 2012; Du Bois, 2007; Englebretson, 2007; Jaffe, 2009; Hyland, 2012; Ushchyna, 2014). Складний інтегрований комплекс позиціонувальних дій охоплює перцептивний (Леонтьев, 1975; Vorobyova, 2015; Outley, 1978), емоційний (Изард, 2000, Шаховский, 2010, Du Bois, 2012; Scherer, 2005; Slovic, 2010) і соціальний (Englebretson, 2007, Jaffe, 2009, Langlotz, 2015) аспекти дискурсивної діяльності людини, що спрямована на її само- та взаємоідентифікацію з іншими учасниками комунікації. Результатом позиціонування стає *позиція суб'єкта дискурсивної діяльності* (далі: позиція СДД, або станс – англ. *stance*) як динамічне ситуативно-залежне дискурсне утворення, у якому виділяються індивідуально-особистісний та інтеракційно-міжособистісний ракурси, що актуалізуються шляхом використання відповідних стансовиражальних та стансоконструювальних мовно-семіотичних ресурсів.

У комплексі ресурсів, що задіяні суб'єктами позиціонування, важливу роль відіграють мовні й позамовні засоби, за допомогою яких маніфестується їх епістемічно-оцінне (епістемічна позиція) та емоційно-оцінне (афективна позиція) ставлення до предмета мовлення та інших суб'єктів, адже мислення (*ratio*) та емоції (*emotio*) – співзалежні і комплементарні види соціокогнітивної діяльності, однаково важливі як для обробки інформації взагалі, так і для дискурсивного позиціонування зокрема.

Особлива увага цієї наукової розвідки зосереджена на афективному (емоції й оцінки) аспекті стансу, що конструюється в англомовній комунікативній ситуації ризику. Уся людська діяльність, у тому числі й позиціонувальна, пронизана *емоціями*. Суб'єкт дискурсивної діяльності в процесі конструювання власної ідентичності не лише отримує знання про навколишній світ і обмінюється цими знаннями з партнерами по комунікації, а й транслює власне ставлення й оцінки (як до об'єкта, так і до інших суб'єктів мовлення), виражаючи викликані у нього почуття й емоції. На думку відомого фахівця у галузі емотіології В. І. Шаховського, „дискурсивна практика доводить, що людина далеко не лише *Homo sapiens*, але й *Homo sentiens*, оскільки багатьма її діями керують емоції” (Шаховський, 2010:7).

3. Процедура дослідження

Емоція як основа афективної позиції суб'єкта в дискурсі є одним з найефективніших засобів конструювання ситуативних, або „контекстних” ідентичностей (Crystal, 2010: 50). Згідно слушного зауваження К. Д. Ушинського, „ні слова, ні думки, ні навіть вчинки наші не виражають так яскраво нас самих і наше сприйняття світу, як наші почуття” (Ушинський, 1953: 389). З одного боку, емоція задає певний кут зору суб'єкта, провокує позитивне або

негативне ставлення, і, відтак, активує його/її аксіологічну діяльність як елемент дискурсивного позиціонування. З іншого боку, емоція мотивує оцінний зміст висловлень суб'єкта, в яких виявляється його/її ідентичність. Крім того, вербально і невербально виражені емоції викликають реагування інших учасників інтеракції, що, своєю чергою, впливає на конструювання суб'єктом ідентичності.

У рамках діяльнісного підходу (Мартинюк, 2012; Морозова, 2008) до вивчення позиції СДД, афективне позиціонування можна назвати „динамічним синдромом”, що складається з цілого комплексу психофізіологічних реакцій людини на зовнішні та внутрішні стимули (Schwarz-Friesel, 2007: 46). Так званий „емоційний цикл” (ibid), на нашу думку, якраз і представляє процес афективного позиціонування у дискурсі, що відбувається таким чином:

→ 1) емоції активуються якимось внутрішнім або зовнішнім подразником;
 → 2) ця первинна рецепторна реакція веде до соматичних змін в організмі;
 → 3) соматична реакція дає індивіду змогу усвідомити емоцію як певний психічний стан або почуття; → 4) цей психічний стан асоціюється (збігається) з оцінюванням (добре – погано); → 5) лише після цього емоція може бути виражена вербально / невербально, а, отже → 6) вона стає **афективною позицією СДД** (далі – АП), оскільки транслюється іншим індивідам і сприймається ними. Наприклад:

(1_a) *“They flew into clouds, and she could see nothing. After a while **the plane began to shake**. Passengers looked at one another and **smiled nervously**, and the steward went around asking everyone to fasten their safety belts. **Diana felt anxious**, with no land in sight. [...] Just as Mark was saying: “What the hell happened to Muriel Fairfield?” there was a thud and a plane seemed to fall. **Diana felt as if her stomach had come up into her throat**. In another compartment, a passenger screamed. Diana said: “Mark, I’m scared!”* (Follet: 199).

У прикладі, взятому з твору Кена Фоллета „Ніч над водою”, суб'єкт афективного позиціонування на ім'я Діана перебуває в літаку над Атлантикою. Подразником для виникнення її емоцій стало трусіння повітряного судна через турбулентність (*the plane began to shake; there was a thud and a plane seemed to fall*). Первинні рецепторні реакції виявились у вигляді нервового сміху (*smiled nervously*) і почуття тривоги (*felt anxious*). Зовнішні стимули (турбулентність) спровокували соматичні зміни в організмі суб'єкта: Діана відчула, неначе її шлунок підкотився до горла (*Diana felt as if her stomach had come up into her throat*), що дало змогу їй усвідомити свій емоційний та психічний стан і оцінити його в межах континууму „ДОБРЕ – ПОГАНО”. І лише після цієї оцінки суб'єкта вербально (*Diana said: “Mark, I’m scared!”*) або невербально (*a passenger screamed*) виражають емоції, що почувають.

Водночас, вербальна та невербальна реакція співрозмовників на виражену суб'єктом емоцію спричиняє виникнення нового емоційного циклу. Наприклад:

(1_b) *“He turned to her. “It was only an air pocket, honey. It’s normal.” “But it felt as if we were going to crash!” “We won’t. It happens all the time”* [ibid].

У продовженні того самого фрагменту співрозмовник заспокоює Діану, яка злякалась, а, отже, страх був домінуючою емоцією, яку вона почувала на

той момент. Судячи з реплік Марка стосовно того, що “це нормально”, “ми не розіб’ємось”, “таке трапляється повсякчас” (*It’s normal. We won’t. It happens all the time*), ми можемо визначити епістемічний статус цього мовця як впевненої і досвідченої людини, котра з власного досвіду (пряма евіденційність) може спокійно ставитись (модальність впевненості – “ЗНАЮ”) до ситуації турбулентності в польоті і переконувати у відсутності небезпеки свою співрозмовницю. Своєю чергою, поведінка партнера може вплинути на її емоції, тим самим започаткувавши новий цикл афективного позиціонування.

4. Обговорення результатів

Процес афективного позиціонування безкінечний та неперервний і залежить від цілої низки мовних та позамовних чинників. Зобразимо його схематично у вигляді колоподібної діаграми, у якій один цикл природнім чином переходить у інший:

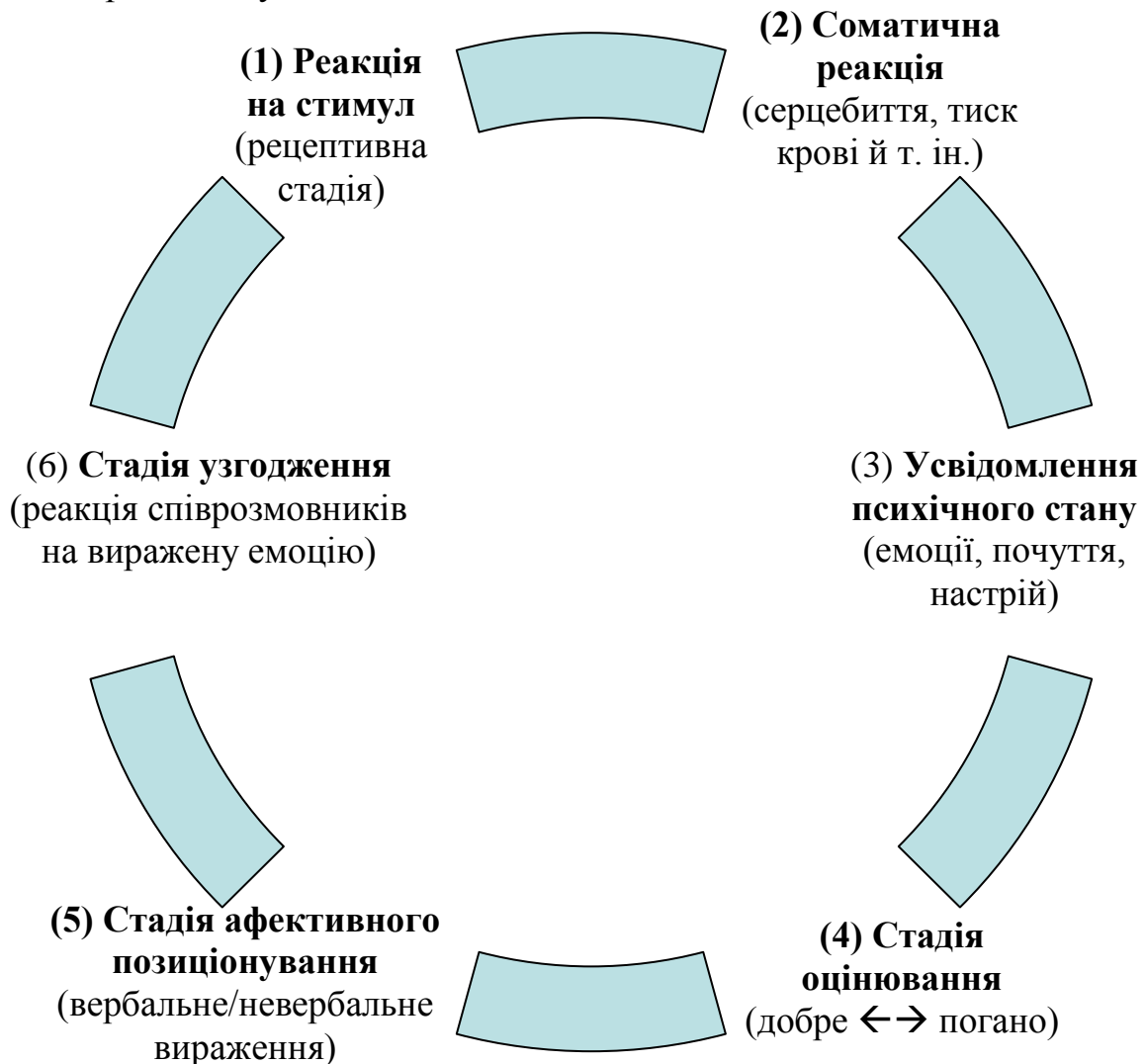

Рис. 1. Динамічний емоційний цикл, або процес афективного позиціонування

Розпочинаючись реакцією на будь-який зовнішній стимул (стадія₁ – рецептивна; у ситуації ризику це може бути невдоволення поточним станом

справ і намагання змінити їх шляхом ризикованих дій), цикл афективного позиціонування переходить до другої стадії, що представлена у вигляді соматичної реакції. Після усвідомлення свого психічного стану (стадія₃), суб'єкт виносить свої оцінки цього стану в діапазоні добре-погано (стадія₄), що врешті дозволяє йому зайняти свою афективну позицію, вербалізувавши її (стадія₅) і узгодивши з позиціями інших учасників дискурсивної взаємодії (стадія₆). Завершуючись на стадії₆, може активуватись новий емоційний цикл, оскільки будь-яка взаємодія емоцій однієї людини з емоціями іншої, безумовно, викликає нові емоції.

Так, визначимо **афективну позицію** як компонент позиції СДД, що відображає почуття, емоції, оцінки і ставлення суб'єкта стосовно предмета мовлення та інших суб'єктів і реалізується інтеракційно за допомогою різноманітних мовно-семіотичних ресурсів. Афективна й епістемічна позиції розділені нами штучно – лише для зручності їх вивчення. Насправді ж вони нерозривно пов'язані і не існують одна без одної, оскільки виявляються компонентами оцінювання як одного з векторів соціодискурсивного акту суб'єктного позиціонування. Цей вектор включає оцінку не лише бажаності і привабливості об'єкта (дії, події) мовлення, а і його достовірності (модальність) та джерела отримання інформації (евіденційність). На основі афективних і епістемічних оцінок суб'єкт приймає рішення (або займає певну позицію) в комунікативній ситуації ризику.

Комунікативна ситуація у цій роботі трактується як обмежений у часі й просторі цілісний, соціально осмислений процес безпосередньої мовленнєвої взаємодії комунікантів в умовах, якими визначається їх дискурсивна поведінка і способи реалізації їх прагмакомунікативних інтенцій. *Комунікативною ситуацією ризику* вважаємо комплекс суб'єктів, обставин, подій, об'єктів і стосунків, а також реальних та гіпотетичних проблем, які повністю або частково долаються у процесі спільної дискурсивної діяльності безпосередньо в умовах необхідності прийняття рішення щодо ризику. Комунікативній ситуації ризику характерна потенційна небезпека, наявність або відсутність якої залежить від вибору суб'єкта цієї ситуації, який актуалізується у взаємодії з іншими суб'єктами дискурсивної діяльності і реалізація якого (у тому числі й дискурсивна) може привести як до позитивних, так і до негативних наслідків.

Поведінка учасників будь-якої комунікативної ситуації залежить насамперед від того, що для них є важливим у момент інтеракції. Що ж стосується комунікативної ситуації ризику, то у ній відображається одвічна нестабільність людського буття і тимчасовий баланс між двома антагоністичними початками, а, відтак, для її суб'єктів важливо знайти відсутню гармонію і відновити рівновагу. Діяльність суб'єктів в ситуації ризику супроводжується біполярними оцінками, що впливають на рішення, які ними приймаються. Знання про ситуацію ризику дають змогу суб'єкту очікувано реагувати на цю ситуацію, відповідно узгоджуючи свої дії й конструюючи свої позиції. Очевидно, що така ситуація передбачає відсутність чітко

запрограмованої розв'язки і повного контролю суб'єкта над подіями, однак допускає можливість вирішення ситуації на його користь. Якраз ця невизначеність і усвідомлення індивідом можливості як успіху, так і поразки, лежать в основі його емоційних реакцій і рішень.

Емоції як елемент суб'єктного позиціонування в ситуації ризику виникають через брак інформації, необхідної для досягнення індивідом його мети. Однак люди можуть задовольняти свої потреби і в умовах дефіциту інформації. Саме невизначеність та ймовірнісна природа ризику лежить в основі двополносності аксіологічної оцінки, на якій ґрунтуються бімодальні емоції, характерні для ситуації ризику: позитивні емоції (азарт, радість, задоволення) протиставляються негативним (тривозі, страху, побоюванням). Наприклад:

(2) *“**Happiness is a risk. If you’re not a little scared, then you’re not doing it right**”* (Allen, PK 2011: 238).

Парадоксальне твердження про те, що „радість – це ризик”, а „ризик – це страх”, пояснюється наявністю в мовно-культурній картині світу суб'єктів дискурсивної діяльності ментальних моделей прототипного сценарію ситуації ризику, що передбачає знання про біполярність як її інгерентну характеристику. Отже, дискурсивна поведінка людини, яка ризикує, є до певної міри когнітивно і прагматично детермінованою – її супроводжують суперечливі емоції задоволення та страху, азарту і хвилювання. Наприклад:

(3) ***The knowledge that he was going to steal from his hosts, and risk being caught red-handed and shown up as a fraud, filled him with fear and excitement*** (Follet, 1: 54).

Згідно теорії позиціонування (Davies, 1990; Harre, 1998), комунікативні ролі і позиції суб'єктів дискурсивної діяльності, з одного боку, пов'язані з базисними (макро-)сценаріями, дискурсами, інтерпретативними репертуарами, очікуваннями щодо типового ходу подій, а з іншого, з локальним ситуативним (мікро-)контекстом, з поточним вибором ними власної ролі та позиції в інтеракції. У прикладі 3, взятому з твору К. Фоллета “Ніч на водою”, суб'єкта, котрий приймає рішення щодо ризику, водночас переполюють емоції страху і задоволення. Збираючись здійснити крадіжку в домі, де гостює (*he was going to steal from his hosts*) і перебуваючи в ролі суб'єкта-злочинця, який іде на ризик, він усвідомлює, що може бути спійманим „на гарячому” (*risk being caught red-handed*). Однак це не зупинило його, а, навпаки, до емоції страху додало радість азарту, що характерно для суб'єктів, схильних до ризику. Таку суміш почуттів провокує саме передчуття, очікування майбутніх дій (*“The knowledge that he was going to steal”*) – емоції, які, вочевидь, уже відомі суб'єкту і які якраз мотивують його до ризикованих дій.

5. Висновки

Отже, ми приходимо до розуміння важливості не лише емоційного, але й оцінного компоненту афективного позиціонування, який набуває особливого значення у дискурсивному середовищі ситуації ризику, оскільки в її екстремальних умовах іноді саме емоційна оцінка впливає на раціональне

рішення суб'єкта. Так, на думку Дж. Лернера і Д. Кельтнера, які вивчали роль емоцій страху та гніву у процесі оцінювання ризиків, страх виникає у зв'язку з браком інформації і епістемічною невизначеністю в ситуації ризику, а, отже, провокує суб'єкта на посилення контролю над цією ситуацією. Поведінковою реакцією, спрямованою на таке посилення, може стати відмова від ризику у зв'язку з побоюваннями щодо невідомості наслідків (Lerner & Keltner, 2001: 149). З іншого боку, ті самі характеристики ситуації ризику (її невизначеність і ймовірність різних шляхів розвитку) лежать в основі виникнення емоцій з позитивним забарвленням – азарту й радості від передчуття можливого успіху. Адам Сміт, тонкий знаток людської природи, визначав мотивацію ризикуючої особистості як “властиву більшості людей зухвалу переоцінку своїх здібностей і абсурдну віру в свою щасливу зірку” (цит. за Бернстайн, 2000: 15).

Тому позиціонування суб'єкта в ситуації ризику зумовлене її аксіологічними і модальними оцінками, які можуть бути як позитивними, так і негативними. Суб'єкт обирає серед різноманітних альтернатив, намагаючись досягти нестабільної рівноваги. Емоція задає певний кут зору суб'єкта, провокуючи позитивну/негативну модальність. У цьому саме полягає нерозривний зв'язок між епістемічним та афективним компонентами позиції СДД: емоційним станом мовця активується його аксіологічна діяльність, провокуючи оцінний зміст його суджень під час позиціонування.

Література

References

1. Бернстайн П. Против богов: укрощение риска / П. Бернстайн. – М. : ЗАО «Олимп–Бизнес», 2000. – 400 с.
Bernstein, P. (2000). Protiv bogov: ukroshcheniye riska. Moscow: ZAO “Olimp-Bizness”.
2. Изард К. Психология эмоций / К. Изард. – СПб. : Питер, 2000. – 464 с.
Izard K. (2000) Psikhologiya emotsiy. SPb: Piter.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1975. – 304 с.
Leontyev A. N. (1975) Deyatel'nost. Soznaniye. Lichnost. – Moscow: Izdatel'stvo politicheskoy literatury.
4. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Х. : ХНУ ім. В. І. Каразіна, 2012. – 196 с.
Martynyuk, A. (2012). Slovnyk osnovnykh terminiv kohnityvno-dyskursyvnoyi lingvistyky. Kharkiv: V.I. Karazin KNU.
5. Морозова О. І. Stance: позиція суб'єкта дискурсивної діяльності / О. І. Морозова // Вісн. Київ. нац. лінгвістичного ун-ту. Серія філологія. – 2011. – Т. 14. – № 1. – С. 87–93.
Morozova, O. (2011). Stance: pozytsiya cub'yekta dyskursyvnoyi diyalnocti / *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Seriya Filologiya*. 14 (1). 87–93.
6. Морозова О. І. Діяльнісний стиль мислення у лінгвістичних дослідженнях / О. І. Морозова // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – № 811. – С. 41–45.
Morozova, O. (2008). Diyalnisnyi styl myslennya u lingvistychnykh doslidzhennyah / *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universitetu imeni Karazina*. #811. 41-45.
7. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / К. Д. Ушинский. – М., 1953. – Т. 1. – 390 с.

- Ushynskyy, K. (1953). *Izbrannyye pedagogicheskiye sochineniya: v 2-h t. T. 1.* Moscow.
8. Ущина В. А. Позиціонування суб'єкта у дискурсивних ситуаціях ризику / В. А. Ущина // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. „Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов”. – 2012. – № 1023. – Вип. 72. – С. 77–84.
- Ushchyna, V. (2012). *Pozytsionuvannya sub'yekta u dyskursivnyh sytuatsiyah ryzyku / Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universitetu imeni Karazina. Ser. "Romano-germanska filologiya. Metodyka vykladannya inozemnykh mov.* # 1023. Vyp.92. 77–84.
9. Шаховский В. И. Эмоции: долингвистика, лингвистика, лингвокультурология / В. И. Шаховский. – М. : Книж. дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 128 с.
- Shakhovski V. (2010). *Emotsiyi: dolingvistika, lingvistika, lingvokulturologiya.* – Moscow: Knizhn. dom “LIBROKOM”.
10. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language.* 3d Edition. – Cambridge: CUP, 2010. – 516 p.
11. Davies B. Positioning: The Discursive Production of Selves / B. Davies, R. Harré // *Journal for the Theory of Social Behavior.* – № 20 (1). – 1990. – P. 43–63.
12. Du Bois J. The Stance Triangle / J. Du Bois // *Stancetaking in Discourse* / ed. by R. Englebretson. – Amsterdam : John Benjamins, 2007. – P. 139–182.
13. Du Bois J. Taking a stance on emotion : affect, sequence, and intersubjectivity in dialogic interaction / J. Du Bois, E. Karkkainen // *Text and Talk.* – 2012. – P. 433–451.
14. Englebretson R. Stancetaking in Discourse: An Introduction / R. Englebretson // *Stancetaking in Discourse: Subjectivity, Evaluation, Interaction* ; ed. by R. Englebretson. – Amsterdam : John Benjamins, 2007. – P. 1–25.
15. Harré R. *The Singular Self: An Introduction to the Psychology of Personhood* / Rom Harré. – London : Sage, 1998. – 192 p.
16. Hyland K. *Stance and Voice in Written Academic Genres* / Ken Hyland. – London ; New York : Palgrave Macmillan, 2012. – 280 p.
17. Jaffe A. Introduction: The Sociolinguistics of Stance / Alexandra Jaffe // *Stance: Sociolinguistic Perspectives* / ed. by A. Jaffe. – Oxford : OUP, 2009. – P. 3–28.
18. Langlotz A. *Creating Social Orientation Through Language. A socio-cognitive theory of situate social meaning* / Andreas Langlotz. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2015. – 366 p.
19. Lerner J. S., Keltner D. (2001). Fear, anger, and risk. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 146–159.
20. Oatley, K. *Perceptions and Representations: The Theoretical Bases of Brain Research* / Keith Oatley. – London ; Methuen ; New York : Free Press, 1978. – 262 p.
21. Scherer, K. R. What are emotions? And how can they be measured? / K. R. Scherer // *Social Science Information.* – Vol. 44 (4). – London : Sage Publications, 2005. – P. 695–729.
22. Schwarz-Friezel, M. (2007). *Sprache und Emotion* / Monika Schwarz-Friezel Monika. – Tübingen: A. Francke.
23. Slovic, P. (2010). *The Feeling of Risk* / Paul Slovic. New York: Routledge, 2010.
24. Ushchyna, V. (2014). Stancetaking in the discourse on risk: identities construed. In: *Subjectivity and Epistemicity. Corpus, Discourse, and Literary Approaches to Stance* (pp. 165–188), Dylan Glynn & Mette Sjölin, (Eds). Lund: Lund University Press.
25. Vorobyova, O. (2015). Fifty Shades of Tension: The Ecology of Sense and Nonsense. In: *Towards the Ecology of Human Communication.* (pp. 85–100). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Список джерел ілюстративного матеріалу

Sources

1. *Follett, K.* (1992). *Night Over Water*. N.Y.: Penguin Books.